

COMUNICACIÓN PARA EL VIII CONGRESO VASCO DE SOCIOLOGÍA

Grupo 10: identidad, lengua y nacionalismo

Inmigración, lengua e identidad: haciendo memoria.

**Una aproximación a la integración lingüística de los inmigrantes de los años
50-70.**

Marta Rovira, Enric Saurí, Marc Biosca, Montserrat Treserra y Jordi Solà

Identitats

Grup d'Estudis de les Identitats

www.identitats.org

Resumen	3
1. La integració lingüística, malgrat tot	4
2. Repressió i integració lingüística, paradoxalment	5
3. Les condicions històriques: la formació del barri de Cerdanyola	11
4. Metodologia i tècniques utilitzades	14
a) Entrevistes i històries de vida	14
b) Model d'anàlisi: de la posició a l'hàbitus lingüístic	15
5. Les trajectòries personals: diferents perfils d'itineraris lingüístics	17
6. Conclusions	20
Bibliografia:	25

Palabras clave: lengua, inmigración, memoria, identidad

Resumen

El objetivo de esta comunicación es presentar un estudio de caso que nos sirve como punto de partida para analizar el proceso de incorporación o no incorporación al catalán de las personas que migraron entre los años 50 y 70 a Cataluña. El foco de análisis es el barrio de Cerdanyola de Mataró, formado casi desde la nada como un nuevo enclave en la ciudad con nuevos habitantes provenientes de los flujos migratorios durante el franquismo. La investigación se plantea en dos planos: a) como un estudio de las trayectorias de vida y la diversidad de situaciones dadas en relación con la lengua catalana; b) como un análisis de cómo los discursos actuales de las personas inmigrantes de entonces construyen su memoria en relación con el territorio de acogida y su identidad con respecto a la lengua y la cultura catalanas.

El análisis parte de un modelo interpretativo donde se estudian tanto la estructura de condiciones de posibilidad de los individuos, como sus múltiples contextos sociales -macro i micro- en los que se han desarrollado sus trayectorias. Un estudio pormenorizado de los diferentes capitales sociales -económico, social, cultural i simbólico- permite ubicar los individuos en el mapa de las posiciones sociales, estableciendo el eje clase social como una de las claves para entender los múltiples modelos de apropiaciones lingüísticas. Al mismo tiempo, el seguimiento de las trayectorias de vida, enfatizando tanto las prácticas como los discursos, permite extraer diferentes perfiles de prácticas lingüísticas concretas. La correlación entre estas prácticas con la posición social ocupada por los individuos (en última instancia, la plasmación de unos itinerarios vitales), nos sirven para construir diferentes tipologías de apropiaciones lingüísticas i culturales. La técnica de investigación utilizada es la entrevista biográfica -o trayectoria de vida- a 25 individuos que responden a los diferentes perfiles sociales presentes en el barrio de Cerdanyola de Mataró.

Así pues, los resultados del estudio permiten llevar a cabo un análisis retrospectivo sobre los factores que han favorecido cambios en las prácticas y

las identidades lingüísticas, así como de aquellos que los han dificultado. Por otro lado, el estudio permite comprender cómo se estructuran los discursos actuales sobre la lengua entre los “viejos inmigrantes”, y por lo tanto, conocer los discursos que se transmiten a las siguientes generaciones. Por eso mismo, está previsto que la continuidad del estudio nos llevará al análisis de las trayectorias lingüísticas de los hijos y nietos de esta población que compone la primera gran inmigración que formó los barrios periféricos de las ciudades catalanas en pleno franquismo.

1. La integració lingüística, malgrat tot

L'objecte d'estudi que ens proposem en aquesta recerca és l'anàlisi dels processos d'incorporació lingüística al català per part de persones provinents de la immigració dels cinquantes i seixantes a Mataró. Aquesta recerca respon inicialment a la voluntat, en el marc de la recerca sobre les migracions a Catalunya, de desvelar una part de la realitat que acostuma a no focalitzar-se, i per tant a restar oculta, en totes les interpretacions sobre la integració de la immigració: la (paradoxal) integració lingüística dels que arribaren a Catalunya, precisament, en plena repressió lingüística. L'acostumada vinculació que estableix el sentit comú, i també moltes recerques acadèmiques, entre el fet de parlar una llengua i la condició d'immigrant, ofereix una visió esbiaixada del que fou el procés migratori, en la mesura que oblida els processos d'integració lingüística que formen part d'aquest procés migratori. Tot i que els usos lingüístics actuals de la població catalana estan lògicament condicionats per aquests processos migratoris, aquests usos depassen els suposats condicionants, o la relació simplificadora entre la variable origen geogràfic i usos lingüístics.

En tot cas, nosaltres volem ampliar aquesta visió entre immigració i llengua, fent un pas enrere en el temps per anar a cercar les trajectòries de les persones que van arribar a Catalunya a partir de la postguerra, i que hi van tenir la seva trajectòria, hi van formar un família. Amb aquest viatge volem aportar una anàlisi que doni pautes per a comprendre quines van ser les condicions de la integració lingüística en el moment en què precisament la llengua catalana no era a les escoles i tenia una reduïda presència en l'àmbit públic. De la mateixa manera, ens interessa comprendre quines foren les limitacions que impediren que moltes persones adoptessin el català com a llengua habitual, mentre d'altres la convertien en la seva

llengua ocasional o, fins i tot, llengua primera. Queda clar que la relació amb la llengua catalana adopta matisos diversos, i que cal comprendre si hi ha variables socials que condicionin clarament les pautes de comportament en aquest marc de matisos.

En aquest sentit, cal tenir en compte tres grans paràmetres, tal com assenyala Pueyo (1996) en el seu estudi sobre la facilitació de les llengües d'Estat durant el segle XX:

- Les condicions històriques i socioeconòmiques
- La política lingüística (en aquest cas del Franquisme), de facilitació de la llengua expansiva.
- Els mecanismes psicosocials pels quals s'interioritzen les pautes lingüístiques establertes en l'entorn social.

2. Repressió i integració lingüística, paradoxalment

L'estudi que tenim entre mans planteja la relació que han construït els "altres catalans" amb la llengua. Per comprendre aquesta relació, no en tenim prou d'observar si les persones que provenen de la immigració castellanoparlants ha après el català i el parlen. Perquè el fet lingüístic s'insereix en un món més complex, el de la configuració de les estructures de relació entre els nouvinguts i l'entorn que els acull. Això vol dir, doncs, les condicions de possibilitat per a una determinada acció social i individual. Les oportunitats personals d'utilitzar la llengua, o la predisposició per fer-ho, s'han d'emmarcar en aquestes condicions de possibilitat.

Per comprendre les condicions de possibilitat d'integració lingüística, cal partir, doncs, dels condicionants en els quals es produeix. En primer lloc aquelles que podem anomenar estructurals, les condicions històriques en què es produeixen les migracions a partir dels anys cinquanta cap a les zones més industrialitzades. Unes migracions que, com sabem gràcies a Martí Marín (2008), no s'inicien pas en aquella època, i de fet no s'havien interromput des dels inicis del segle XX. Però que guanyen una intensitat inèdita a partir d'aquells anys en què la distància entre el món rural i el món industrialitzat

creix pels efectes de la postguerra primer, i del creixement econòmic després.

Pel que fa pròpiament a la llengua, cal tenir molt en compte que el procés d'acollida i d'integració de la majoria de les persones que van venir a viure a Catalunya durant el segle XX ho fan en un context de màxima repressió de la llengua catalana. Tal com ha explicat Solé i Sabaté (Curial, 1994), la persecució de la llengua i la cultura catalanes durant el franquisme fou una constant del règim. Un sistema polític que tenia una filosofia totalitària en la qual tot es confonia amb una visió unitarista d'Espanya i on la pluralitat cultural, lingüística o nacional era considerada sediciosa i, per tant, mereixedora de destrucció.

A la majoria dels territoris de llengua i cultura catalanes l'actitud inicial de les tropes franquistes fou brutal. El terror blanc que acompanyà l'ocupació militar i el clima de nacionalisme espanyolista abassegador feien que, a part de les lleis que discriminaven i perseguien el català, existís, *sotto voce*, una pressió ideològica sobre qualsevol activitat cultural, cosa que forçava a la gent a amagar la qüestió de la llengua. Més enllà de les lleis o ordenances concretes, o de la petició de permisos, l'ambient feia impensable utilitzar la llengua del país en qualsevol activitat cultural.

A partir del 1951 l'evolució del règim presenta una imatge més condescendent envers un món cultural, el català, que vivia entre tensions i repressions. Amb una constant: tot el que podia ser cultura de masses era prohibit en català. Sovint les autoritats locals foren seguien les ordres generals repressives de la manera més inquisitorial possible. Moltes d'aquestes autoritats tenien gran fòbia a tot allò que semblava que feia olor de catalanisme. Però cal tenir en compte que segons el grau de col·laboracionisme i de subordinació a l'ideari franquista de les autoritats locals, majoritàriament formades per catalans, i la idiosincràsia de cada població, el to i la persecució eren diferents.

Cal recordar, a més, que a les escoles s'incitaven els alumnes perquè no parlessin català, ni tan sols a l'hora d'esbarjo; fins al punt que els educadors feien escarni de la llengua, que va esdenir per a molts un signe maleït, d'incultura i de rebeldia alhora. Qualsevol alumne que tingués un accent català

molt marcat podia ser objecte de befa. Hi havia, doncs, una forta pressió psicològica per emprar de manera exclusiva la llengua castellana. Una altra manera de potenciar el castellà en detriment del català era exaltar entre les nenes la riquesa, la musicalitat i l'accent de les que enraonaven en castellà, tot posant-les d'exemple per a les catalanoparlants. Aquesta repressió lingüística a l'escola és possible per la "depuració" que pateix el professorat, tal com expliquen González-Agàpito i Salomó Marquès en el seu llibre sobre la repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme, en el qual els autors aporten dades i quantifiquen l'abast de la repressió que s'exercí sobre els mestres.

Però totes les institucions, no només l'escola, obligaven a l'ús del castellà. Aquesta era una pauta ben remarcada per les autoritats (fossin guàrdies civils, regidors o mestres) en tot moment. Hi havia la consciència que el català representava la llengua dels vençuts. El català era una llengua contra la que pesava la prohibició, però sobretot el prejudici social. Aquest prejudici feia impensable que es pogués fer teatre en català, o que un capellà o un mestre parlessin en català als alumnes. Socialment, es va assumir sense gaires resistències que el català era una llengua de segona línia.

Queda prou clar que les condicions socials del moment generalitzaren el coneixement i l'ús del castellà arreu de l'estructura social. Com assenyala Pueyo (1996), l'establiment de la varietat lingüística expansiva, en aquest cas el castellà, implica —en forma de procés de retroalimentació— una major facilitat per aprendre-la i emprar-la; fet que condueix a un estadi de bilingüisme unilateral cada cop més estès entre els membres del grup dominant, en aquest cas el catalanoparlant. Com molt bé assenyala, es tracta d'un estadi que esdevé un lloc de pas entre dues situacions de monolingüisme majoritari: de la llengua de la comunitat -el català- a la llengua expansiva -el castellà. Una variant expansiva que acaba essent incorporada per tots gràcies a tot un seguit de factors, com ara la institucionalització d'un determinat sistema escolar, els forts processos migratoris, la repressió política, l'allunyament lingüístic per part de les elits econòmiques i culturals autòctones, etc.

Tanmateix, tot i aquesta progressiva expansió del castellà, contra el mal fat del català va pesar la seva plena normalitat com a llengua familiar i quotidiana. La gent parlava català al carrer i amb família, com un fet natural. I canviava de llengua també de forma *natural* en les activitats formals. Una invitació que, com hem vist, es repeteix a les escoles i a totes les institucions. Parlar català feia “lleig”, mentre que parlar castellà quedava “bonic”. Però els catalanoparlants van resoldre aquesta repressió establint una dissociació entre els registres formals i els registres informals de la parla. Una dissociació que va mantenir l'ús del català, malgrat tot, en els àmbits familiars i quotidians.

Ahora, cal comptar amb l'existència d'una certa resistència que s'expressa de forma clandestina o semiclandestina. Però, de fet, la proposta cultural del franquisme a Catalunya era tan excloent respecte de les referències de la gent del país i de la llengua que parlaven quotidianament, que no podia deixar de ser estranya. Per això els tímids intents de rescatar la llengua sonen de seguida com actes antifranquistes. Per què l'espanyolisme de la dictadura era retrògrad i tancat en si mateix. Un espanyolisme que no troba adeptes entusiastes en la societat catalana, més enllà d'uns reductes molt petits i vinculats al règim. Ni tans sols troba afinitats entre el gruix de la població immigrada castellanoparlant que s'instal·la a les ciutats catalanes.

Així, a partir dels anys cinquanta apareixen diverses iniciatives que trenquen el setge cultural de la dictadura. El català hi és present d'una manera indirecta de vegades, però sempre guanya un espai de llibertat per a l'expressió en català. La primera preocupació dels promotors de la llengua serà, precisament, el seu aprenentatge per part d'unes generacions que no han pogut tenir una educació en la seva llengua. També per aquelles persones que van venir de fora i que volen aprendre el català.

Òmnium impulsa els anys 1966-68 la campanya “Català a l'escola”, que va tenir força ressò. En aquesta línia de voluntat de recuperació del català, el 1968, les pressions aconseguen que la Diputació de Barcelona, la institució que substitueix la Generalitat a la pràctica com a referent polític, si és que es pot dir així, decideix contractar alguns professors per treballar a les

biblioteques com a professors de català. Però aquest ensenyament encara no es fa a les escoles.

Caldrà esperar als anys finals del franquisme, ja als setanta, perquè es pugui parlar de l'ensenyament del català a les escoles. Això és, una hora de classe, subvencionada pels ajuntaments. Perquè són els ajuntaments els que iniciaran la campanya predemocràtica de l'ensenyament del català a l'escola, amb l'impuls i la pressió d'entitats com Òmnium. Encara, als anys vuitanta, malgrat l'inici del govern autonòmic i de la progressiva normalització lingüística, hi haurà moltes dificultats per trobar professorat preparat. Als barris perifèrics de les ciutats on viu la immigració, la incorporació del català serà molt més lenta que als centres de les ciutats. Hi haurà dificultats per introduir-lo com a llengua vehicular de l'ensenyament. I malgrat la creació del programa d'immersió lingüística, que pretén normalitzar l'ús del català a les aules dels barris, encara avui costa que s'utilitzi plenament.

Malgrat les dificultats per portar l'ensenyament de la llengua catalana als barris perifèrics; i la distància entre la cultura catalana i els nousvinguts, consolidada per unes condicions de vida dures i la manca d'escolarització, hi haurà un element que caldrà tenir en compte més enllà del coneixement de la llengua. I és el seu valor simbòlic. Un valor simbòlic que s'erigeix en una arma de doble fil. Per una banda, la repressió acaba vinculant el català a la lluita antifranquista, al costat d'altres reivindicacions socials i polítiques. Així, malgrat que és vista com una llengua burgesa per part de determinats sectors de l'esquerra antifranquista, el català no deixa de formar part de les reivindicacions de l'antifranquisme.

D'altra banda, però, aquest valor simbòlic no nega la diglòssia que pateix la llengua catalana. Així, és fàcilment relegada a determinades funcions precisament "simbòliques". És a dir, estructuralment, la llengua catalana ocupa un lloc simbòlic, i per tant no pràctic, de la realitat. En aquest terreny del consens col·lectiu, la llengua és «viva i enriquidora». En el terreny de la «realitat» real, cal no forçar les coses. Alguns sociolingüistes han observat i comentat específicament aquest fenomen de relegació del valor de la llengua als aspectes simbòlics (Ninyoles, Mollà, Castelló). Segons aquesta anàlisi que

ens proporciona la sociolingüística, la idealització de la llengua és producte d'una compensació.

A l'arrel d'aquest procés de compensació hi ha un conflicte lingüístic. Però és la negació del mateix conflicte el que cal ressaltar aquí. El discurs evita el conflicte, i per fer-ho, ha d'atorgar determinades funcions a la llengua dominada, i excloure-la d'altres funcions, per tal de no entrar en conflicte amb la llengua dominant. Aquesta diferenciació funcional entra en conflicte d'alguna manera amb el procés de *normalització* lingüística que s'endega durant la Transició, però sobretot amb els seus èxits. En la mesura que el català es fa present en els diversos àmbits de la societat, hi ha la sensació que s'està avançant massa per part d'aquells sectors de la societat que se sentien més còmodes amb una distribució de funcions diglòssica.

Malgrat tot, la institucionalització de l'ús del català en l'àmbit de l'administració i de l'escola produeix una nova situació que rarament és assumida per les anàlisis sociolingüístiques, on sempre es parteix de la posició de debilitat del català. Cal comprendre que aquesta debilitat no és percebuda necessàriament per part dels individus. Sobretot perquè mentre és possible canviar més o menys fàcilment les pautes formals de la societat, a través de les institucions de presa de decisions com els govern, és molt difícil canviar les pautes informals assumides durant generacions sobre els comportaments lingüístics. És des d'aquesta perspectiva que cal entendre determinats decalatges actuals entre la creixent presència formal del català a la nostra societat i el seu ús social. El sociolingüística Toni Mollà ho explica encara millor:

(...) tothom pot entendre que els usos lingüístics no depenen només d'un cert control formal establert per la legislació i el sistema polític. Ben al contrari, acceptem de seguida que aquesta mena de control és subsidiari d'un altre —diguem-ne informal— que s'exerceix per mitjà dels costums, les tradicions i les opinions, els hàbits, la religió, la moral, la família o l'educació, posem per cas. En aquest sentit, força i consentiment són mecanismes complementaris del control social —i, per tant, sociolingüístic. No hi ha dubte: representacions i comportaments van sempre de bracet en tota mena de pràctica social. Diguem-ne que les primeres determinen els segons. (Mollà, 2001: 5).

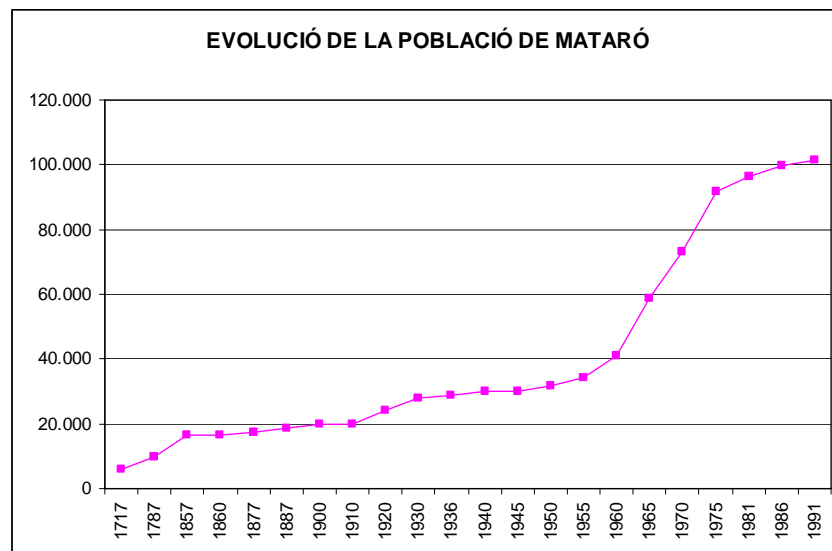
Així, el canvi de situació política no comporta per si mateix un canvi en els costums lingüístics. Hi ha nombrosos factors que cal tenir en compte respecte de la situació de la llengua catalana al final de la dictadura. Un d'aquests factors, potser el més rellevant, és el gran nombre d'immigrants que ha acollit Catalunya entre els anys cinquanta i setanta. Una població que s'hi ha instal·lat amb condicions precàries, amb una tota absència de polítiques socials ni culturals que se n'ocupin fins a la Transició.

3. Les condicions històriques: la formació del barri de Cerdanyola

Hem escollit el barri de Cerdanyola de Mataró perquè pensem que hi podem trobar tots els elements per analitzar les diverses trajectòries lingüístiques que es produeixen en l'entorn d'una població que arriba en massa a Catalunya. El barri de Cerdanyola és un espai privilegiat per analitzar els processos migratoris en una ciutat mitjana industrial com Mataró. En primer lloc, perquè és un barri que neix de nou, que passarà de ser un veïnat amb quatre cases i camps, a constituir un dels referents de la ciutat, amb 40.000 habitants. De fet, el barri de Cerdanyola —de caràcter eminentment obrer—, serà l'escenari del revifament dels moviments sindicals, i del naixement de moltes entitats —com les associacions de veïns, escolars i de lleure— que li confereixen un caràcter especial.

En segon lloc perquè concretament, al Mataró d'aquests anys, hi trobem les transformacions profundes de diverses activitats econòmiques, que lentament anaren transformant i finalment, substituint a les tradicionals. Això és, l'adequació d'un món rural a un d'urbà, on l'espai del camp deixa pas a l'espai fabril —i això tant val per la gent que ja hi vivia com per aquells qui hi arriben. A més a més, aquesta característica tant definitòria de la ciutat, fa que Mataró pugui ser vista i entesa com una ciutat representativa d'altres del país que visqueren processos de conversió similars —Igalada, Granollers, Terrassa, Sabadell...

Ras i curt, en 25 anys, des de 1955 al 1979, Mataró triplica gairebé la seva població, passant dels 34.000 habitants als 96.000. El creixement és, ni més ni menys, del 192% i supera, molts cops, el dels municipis veïns que, contràriament, havien rebut els grans contingents de nousvinguts abans del 55 –reflectits en el cens i el padró. Aquest fet possibilita que, a l'any 1975, solament el 40,3% de la població mataronina hi hagi nascut.

Font: gràfica feta a partir de les dades de l'Idescat

El tèxtil fou el gran motor d'atracció d'aquesta població que emigrà en massa a Catalunya. Tot i que hi ha altres activitats, com ara la construcció, el comerç i l'agricultura que complementen el quadre d'activitats, el tèxtil és sens dubte el sector que experimenta un creixement més important, concretament el gènere de punt. El tipus de producció associat al gènere de punt indica la necessitat d'un sistema familiar que s'acomodi a les necessitats de mà d'obra. Aquesta població, doncs, s'ocuparà majoritàriament a les fàbriques que hi ha al voltant del barri de Cerdanyola i sobretot al centre de Mataró. Tant homes com dones, sobretot les que encara no eren casades, foren necessaris per al creixement d'una indústria que demandà durant anys un continu de nous treballadors. Tant és així, que els mateixos obrers expliquen i recorden especialment, molts anys després, que es podia canviar de feina per una mica més de sou d'un dia per l'altre.

Pel que fa a la qüestió lingüística, les dades que ofereix l'estudi que el sacerdot Rogeli Duocastella¹ va realitzar al barri de Cerdanyola, permeten observar quins eren els usos lingüístics a l'època. Com es pot observar a la següent taula, el percentatge que parlava el català al barri de Cerdanyola era sensiblement inferior als d'altres barris de la ciutat.

Quina llengua parlà vostè normalment?					
	Total 100	Normalment sempre Català	Normalment sempre Castellà	Família Català a fora Castellà	Família Castellà a fora Català
Centre	82	78,0	18,3		3,7
Plaça Cuba	49	83,7	12,2	2	2
C. Argentona	49	91,8	6,1	2	
Cerdanyola	103	17,5	80,6		1,9
Cirera	34	8,8	88,2	2,9	
Molins	24	29,2	70,8		
Esperança	49	46,9	53,1		
Escorxador	43	55,8	32,6	7	4,7
Total	433	52	44,8	1,4	1,8

Font: Duocastella, Rogelio. *Estudio de sociologia religiosa sobre una ciudad industrial española: Mataró*. Caixa Laietana. Mataró, 1955. Pàg. 45

El barri esdevé, doncs, un lloc monolingüe en castellà des de l'inici, a excepció dels pocs pagesos que es troben al mig i d'alguns habitants inicials. Les persones que hi van a raure trobem altres persones amb les quals comparteixen projecte migratori, condicions de vida i condicions de treball. El barri no tindrà gaire relació amb el centre fins molts anys més tard, quan Mataró endreci la trama urbana que s'ha creat al voltant del centre amb els barris nous. Fins a la democràcia, el barri de Cerdanyola queda lluny del centre, el tramvia que hi connecta és un servei mínim, no hi ha carrers asfaltats ni semàfors que protegeixin els vianants del trànsit. Aquest món apart constitueix un refugi per a les persones que arriben expulsades de la misèria, la persecució o la manca de projecte dels pobles d'origen, però també és una trampa social on es troben totes les mancances de serveis pròpies de la dictadura. Un dels factors que trencarà aquest aïllament social i urbà seran en bona mesura els moviments socials, que tindran un arrelament

¹ Duocastella, director de l'IPSA (Instituto de Sociología Pastoral Aplicada), a mitjans dels anys seixanta va publicar, amb el seu equip, un estudi sobre el comportament religiós a Mataró, on també s'hi analitzava el comportament lingüístic. Duocastella, *Sociología religiosa de una ciudad industrial: Mataró*. Madrid: ISPA, 1961.

important a Cerdanyola, i que el convertiran en un barri de referència a la ciutat: el barri dels sindicats, de les mobilitzacions de veïns, dels primers equipaments de la democràcia...

4. Metodologia i tècniques utilitzades

a) Entrevistes i històries de vida

Comprensiblement, l'aproximació al barri per part de l'equip d'investigació ha estat una primera part intensa en la recerca. Aquesta aproximació s'ha fet mitjançant entrevistes de context. Per a obtenir les dades de context s'han entrevistat una sèrie de persones que reuneixen unes característiques determinades: coneixement del barri, participació en entitats i visió global de les problemàtiques del barri. Per trobar aquestes persones s'ha utilitzat la tècnica de la bola de neu, és a dir, una persona ens ha portat a contactar amb una altra i així successivament.

A partir del moment en què s'ha obtingut la contextualització històrica i social del barri, s'ha encarat la segona fase de la recerca: la realitzar d'històries de vida. En aquesta fase s'han realitzat entrevistes a persones que reunissin una sèrie de característiques: haver arribat al barri de Cerdanyola entre els anys cinquanta i setanta, i residir al barri o mantenir-hi vinculació. S'ha procurat trobar perfils diversos quant a posició social, trajectòries, gènere, etc. Per trobar les persones s'ha utilitzat també la tècnica de la bola de neu, però diversificant els focus originaris per tal de garantir la diversitat de perfils socials.

L'objectiu de les entrevistes ha estat la reconstrucció de les trajectòries de vida de les persones immigrades, des que arriben a Mataró fins a l'actualitat. Cal pensar que la meitat de la mostra d'entrevistats es troba en edat de jubilació. Les històries de vida han permès copsar els perfils de trajectòries que existeixen en un barri com el de Cerdanyola. L'anàlisi del relat biogràfic de les persones immigrades ens ha permès comprendre com construeixen la seva biografia per explicar la seva trajectòria en termes lingüístics a Catalunya. Per tant, quin discurs tenen sobre la seva relació envers el català/castellà, tenint en compte que en el grup

d'entrevistats hi ha persones que s'han incorporat a la llengua i persones que no s'hi ha incorporat. A la vegada que hi ha persones que han tingut una mobilitat social ascendent i d'altres que s'han caracteritzat per una mobilitat social horitzontal.

b) Model d'anàlisi: de la posició a l'hàbitus lingüístic

El model d'anàlisi utilitzat per a la recerca en curs pivota sobre tres eixos: posicions, pràctiques i discursos. Les posicions estan definides pel conjunt de variables objectives que permeten reconstruir la trajectòria i les condicions de possibilitat de la persona en el context que li ha tocat viure. Les pràctiques indiquen el conjunt de variables que podem construir a partir de la informació que la persona ens transmet sobre les relacions socials que manté, els espais socials on es mou, el tipus d'oci, el tipus de consum cultural, les pràctiques educatives, etc. Els discursos estan formats per les variables que sorgeixen de les explicacions que fan els entrevistats de les seves pràctiques i de les seves posicions. Aquest conjunt confereix un model que ens permet vincular uns aspectes amb els altres.

- Trajectòria i condicions de possibilitat. En aquest eix analitzem el punt de partida en la trajectòria en termes de capital econòmic, social i cultural inicial familiar. Així mateix, es té en compte com el fet migratori mou aquesta posició de partida i quines oportunitats ofereix pel que fa a l'adquisició de nous capitals socials. La història laboral ens defineix en bona mesura aquesta trajectòria, però també la trajectòria familiar i dels fills.
- Context social general. En aquest eix s'analitzen quines són les condicions socials generals que constreixen els entrevistats al llarg de la seva trajectòria, en funció del moment històric d'arribada, les condicions generals de la població canvien, com també la configuració del barri, les oportunitats que s'hi ofereixen, com per exemple les relacions entre nousvinguts i catalans, les dualitzacions que es produeixen, el paper de les institucions (eclesiàstica, escolar, etc.), les associacions, etc.

- *Habitus* de classe. Es tracta d'un element transversal que travessa les condicions socials generals i les trajectòries. Aquest *habitus* delimita unes formes de fer, de pensar i de situar-se pròpies d'una determinada trajectòria i posició social. Aquest ens ha de permetre entendre *com i on* els individus s'acaben situant. Així, en l'*habitus* de les classes populars podem trobar la importància de l'ètica del treball, la construcció d'un discurs que justifica i autojustifica una trajectòria des d'un fatalisme no tràgic, en termes de sacrifici i delegació d'oportunitats en els fills, i alhora un control de la situació a curt termini, sobre allò que dominen.
- Eixos llengua i classe social. Els blocs anteriors ens han de permetre ubicar els individus tant en l'eix de la classe social com en l'eix de la pràctica i apropiació lingüística. És a dir, un determinat context social, unes determinades condicions de possibilitat i, finalment, l'establiment d'un *habitus* de classe atorguen una determinada posició social i, a la vegada, una determinada posició en el mapa lingüístic. L'actitud i pràctiques lingüístiques dels individus s'entrecreuen amb la posició social i els capitals adquirits dels mateixos. En l'eix lingüístic cal tenir present dos elements clau:
 - Les pràctiques lingüístiques
 - Els discursos despleats al voltant del fet lingüístic (les vivències subjectives)

L'objectiu final de l'anàlisi és l'obtenció de perfils de trajectòries lingüístiques, que ens indiquin quines són les variables rellevants en cada cas. L'anàlisi es realitza mitjançant tècniques d'anàlisi del discurs que ressegueixen les posicions, les pràctiques i els discursos dels entrevistats.

5. Les trajectòries personals: diferents perfils d'itineraris lingüístics

De forma somera, volem apuntes els perfils lingüístics que apareixen vinculats a les trajectòries migratòries. A grans trets es pot dir que sorgeixen tres perfils de trajectòria lingüística entre els entrevistats:

- A. Perfil d'apropiació lingüística. En aquest perfil s'incorpora el català com a llengua pròpia o com a llengua d'ús majoritari.
- B. Perfil de convivència amb el català. En aquest perfil el català esdevé una llengua amb la qual es relaciona la persona, que fins i tot la parla en determinats àmbits o moments, però no forma part del seu codi lingüístic.
- C. Perfil d'estranyament. En aquest perfil, el català apareix com una llengua aliena, tot i que s'hi conviu en determinats moments i aspectes. Però no forma part de la cosmovisió de la persona, és força irrellevant en el seu entorn social.

Els discursos que estan associats a cadascun dels perfils, òbviament, justifiquen aquestes pràctiques. En el **perfil A** trobem discursos d'adhesió a la llengua que li atorguen un estatus d'eina d'integració, la conceben des d'una perspectiva instrumental o bé, fins i tot, impliquen un cert nivell d'afectivitat al país. En canvi, no hem trobat que estigui associat a una determinada ideologia (per exemple, nacionalista). En aquest perfil trobem de fet persones que militen en diferents partits o sindicats. El fet de parlar català, però, no els porta a autodefinir-se com a nacionalistes catalans. Cal fer notar això tenint en compte que en aquests moments la qüestió lingüística s'està polititzant molt en els mitjans de comunicació. En el perfil A podem entendre l'adopció del català com un fet que s'emmarca sobretot en la trajectòria social i laboral de les persones. Representa un pas més en la integració, en la construcció d'oportunitats, i a través d'aquesta incorporació a la llengua catalana s'assumeix també un discurs favorable a la defensa d'aquesta llengua. Però això majoritàriament no va més enllà. Per tant, no hi ha tant causes ideològiques com conseqüències discursives derivades d'unes pràctiques i d'unes posicions adquirides a partir de la trajectòria personal. Cal

dir que aquestes trajectòries, que emergeixen del context del barri de Cerdanyola, emergeixen com trajectòries d'èxit, en el sentit que es tracta de persones que sobresurten respecte de la situació del barri, persones que han tingut una trajectòria laboral d'èxit que els ha portat a tenir contacte amb els "catalans", o bé una trajectòria sindical i política que els ha portat a formar part de xarxes socials en què la presència del català és molt normalitzada, o bé persones que socialment s'han incorporat a la societat d'acollida trencant les barreres invisibles que separen el barri de la ciutat. Un dels fets més rellevants que trobem a les entrevistes amb aquest perfil de persones és com l'aprenentatge del català forma part de la seva memòria personal, a través d'alguna experiència o d'un moment de la seva vida, de vegades vinculat a la persona que els va facilitar la llengua.

Pel que fa al **perfil B**, ens trobem amb un grup de persones més reduït en la nostra mostra d'entrevistes, que es caracteritzen pel fet que malgrat tenir una actitud d'adhesió a la llengua catalana, no han aconseguit, en uns casos, o no han volgut en d'altres —adduint raons de facilitat en la comunicació—, establir-la com la llengua d'ús habitual i incorporar-la com un codi lingüístic propi. En definitiva, no l'han naturalitzat, i per tant, l'ús que en fan és molt restringit. Es tracta de casos en què les condicions de possibilitat sovint representen una limitació, o bé perquè la llengua catalana no forma part del seu entorn familiar immediat, o bé perquè les seves trajectòries de vida no els porten a accedir a entorns en què la llengua catalana és normalitzada. O bé perquè aquesta trajectòria s'ha vist truncada, normalment per motius laborals. Es tracta, de fet, de persones amb una trajectòria laboral que es pot considerar d'èxit si es té en compte que el punt de partida és un projecte migratori que comença amb totes les mancances en termes econòmics, de capital social i de capital educatiu. Però tenint en compte els canvis que es produeixen en el context econòmic-social posteriorment, les trajectòries no defineixen una mobilitat ascendent en termes de capital social i simbòlic. Com hem dit, els discursos d'aquest perfil indiquen una sorprenent adhesió simbòlica a la llengua, malgrat que no en dominen els aspectes més instrumentals i el seu ús sigui molt restringit a uns àmbits concrets.

Tot i aquesta adhesió a que hem fet esment, cal dir que aquesta mai no arriba a connotar-se políticament. És a dir, la llengua –les llengües, de fet–, reposen en un àmbit discursiu que les deixa al marge de les pugnes polítiques i de les relacions de dominació. Tot i que en termes de capital, hi hagi força variació entre els membres d'aquest perfil B, i diferents visions ideològiques sobre el barri i sobre allò polític.

Finalment, en el perfil C trobem persones que viuen amb estranyament el fet lingüístic català. Malgrat que en alguns casos coneixen des de petits l'existència de la llengua catalana, sempre hi han mantingut una relació distanciada, pel fet que no forma part del seu entorn social i és inexistent en l'àmbit familiar. Així, ens trobem amb un perfil de persones que en la seva trajectòria, malgrat moure's físicament per altres llocs de la ciutat, el barri té una posició central en la seva cosmovisió. Entre el barri i el poble d'origen hi ha només una vaga presència del país on han anat a raure. El seu univers simbòlic es configura a partir d'elements quotidians, a través del seu entorn social més immediat; la visió o el record, sovint idíl·lic, del lloc d'origen i, en darrera instància, el sentiment d'identificació a una comunitat cultural (andalusa, extremenya, murciana, etc.) i a una comunitat nacional (Estat espanyol). El fenomen de l'*alteritat* mostra i, a la vegada, perpetua l'estranyesa davant el fet català. Inconscientment contraposen un *ells* (els catalans) amb un *nosaltres* (els andalusos, extremenys, etc.). En cap cas aquesta contraposició s'articula des de la vesant política, més aviat es conforma des de l'àmbit cultural i/o geogràfic. No existeix pugna política perquè donen per descomptat que estan a Espanya i això es viu amb total normalitat. El seu context social, a voltes, no és massa distant del que seria en qualsevol altre poble d'Andalusia, Extremadura o Castella.

En termes de capitals advertim que ens trobem davant un perfil d'individus situats en una posició social més aviat baixa. El capital cultural i educatiu és significativament reduït, molts d'ells tenen molt pocs estudis o, en molts casos, no els han arribat a finalitzar. D'altra banda, el seu capital social es limita a l'àmbit familiar o a xarxes establertes a la feina o al barri que presenten les mateixes limitacions. Les trajectòries laborals d'aquestes persones podem dir que són en general modestes. Fan feines que no

requereixen estudis o que no comporten un canvi en les cosmovisions de partida. Els discursos d'aquest perfil retraten de forma coherent aquesta situació d'estranyament respecte de la llengua i de la idiosincràsia del país. Les pràctiques, malgrat que sigui a posteriori, són autojustificades mitjançant discursos que prenen valor instrumental a la llengua, sense arribar al rebuig total. No es manifesten, tampoc, valors simbòlics associats al català.

6. Conclusions

En la nostra exposició hem intentat abordar les diferents aproximacions a la llengua -i a Catalunya- per part d'aquelles persones que van immigrar a Catalunya durant la segona meitat del passat segle XX. Tot plegat, partint d'una perspectiva analítica que ha conjuminat els factors macrosocials i microsocials que amb diferents intensitats posicionen als individus davant la llengua.

El nostre treball analític ha procurat identificar aquells aspectes de la lògica social que condicionen la permanència, reproducció i alteració de les posicions socials, així com de les pràctiques, actituds i discursos envers la llengua i el que hem operacionalitzat com *'el món dels catalans'*. Per visualitzar l'heterogeneïtat de posicions, pràctiques i discursos hem plantejat, com ja hem exposat, un seguit de perfils que, si bé no són res més que instruments analítics per observar un eix en constant moviment, ens han permès posar de manifest la multiplicitat de pràctiques i discursos en relació a la llengua i els factors estructurals que els hi configuren un marc normatiu. En tot cas, i fruit d'aquesta perspectiva, voldríem esbossar alguns dels resultats més rellevants del nostre treball:

- **El marc de condicions de possibilitat dels individus com a element fonamental per entendre les apropiacions lingüístiques.** Les condicions objectives d'existència dels diferents individus als llarg de les seves trajectòries configuren un element clau per entendre les distàncies o proximitats envers la llengua catalana. L'anàlisi dels diferents perfils permet copsar com operen aquests condicionants. En

el perfil A -model de compromís lingüístic- trobem discursos d'adhesió a la llengua que li atorguen un estatus d'eina d'integració, hi descobrim una dimensió instrumental i una dimensió simbòlico-afectiva. En les pràctiques i actituds d'aquestes persones s'hi detecta un compromís per superar els reptes vitals que es tradueix en una actitud proactiva envers el català. L'adopció del català és un fet que s'emmarca sobretot en la trajectòria social i laboral de les persones. Representa un pas més en la integració, en la construcció d'oportunitats, i a través d'aquesta incorporació a la llengua catalana s'assumeix també un discurs favorable a la defensa d'aquesta llengua. La trajectòria d'aquestes persones planteja un marc inicial de relacions socials castellanoparlant on el català apareix com a llengua dels *'autòctons'*. Així, a mesura que augmenti la relació amb aquests *'autòctons'* les possibilitats d'incorporar el català augmenten. En termes de trajectòria hi observem una mobilitat social ascendent i un gran interès per adquirir capital cultural i social. El català és construït com un element cultural que atorga prestigi social.

En el perfil B -model d'entre dues aigües-, els individus es caracteritzen pel fet que malgrat tenir una actitud d'adhesió a la llengua catalana, no han aconseguit, en uns casos, o no han volgut en d'altres, establir-la com la llengua d'ús habitual i incorporar-la com un codi lingüístic propi. No l'han naturalitzat i l'ús que en fan és molt restringit. Es tracta de casos en què les condicions de possibilitat, sovint representen una limitació, o bé perquè la llengua catalana no forma part del seu entorn familiar immediat, o bé perquè les seves trajectòries de vida no els porten a accedir a entorns en què la llengua catalana és normalitzada, o bé perquè aquesta trajectòria s'ha vist truncada, normalment per motius laborals. Es tracta, de fet, de persones amb una trajectòria laboral que es pot considerar d'èxit si es té en compte que el punt de partida és un projecte migratori que comença amb totes les mancances en termes econòmics, de capital social i de capital educatiu. Ara bé, tenint en compte els canvis que es produeixen en el context econòmic-social posteriorment, les trajectòries no defineixen

una mobilitat ascendent en termes de capital social i simbòlic. No podem perdre de vista algunes de les variabilitats més significatives d'aquest segon model. Mentre una part dels seus integrants defugen explícitament de la llengua com a indicador d' *'integració'*, una altra, que ha intentat incorporar-se lingüísticament, viuen una situació d'estranyament perquè no han pogut ser reconeguts com a *'iguals'* per la comunitat d'acollida, a la vegada que aquest intent d'ascens ha estat interpretat pel seu grup d'iguals com un intent de desvincular-se dels seus propis orígens i arrels.

Com ja hem exposat, en el perfil C -model d'allunyament lingüístic-trobem els individus que viuen amb estranyament el fet lingüístic i cultural català. Sempre han mantingut una relació distanciada amb la llengua a causa de la nul·la presència en el seu entorn social i familiar. Ens trobem davant un clar allunyament de qualsevol mena de discurs de referencialitat catalana. L'estructura de sentit d'aquestes persones d'origen immigrant s'articula al voltant de la feina, la família, el barri i els referents culturals d'origen. Es tracta d'un perfil de persones treballadores que han desenvolupat una vida laboral molt extensa i dura. L'espai laboral esdevé, així, el centre neuràlgic configurador de la seva identitat i, per tant, els referents de la cultura del treball - ascetisme, esforç i fatalisme no tràgic- esdevenen elements centrals dins el seu imaginari. Es tracta de persones amb uns capitals culturals i socials força limitats que viuen el barri com a espai central de les seves vides. Entre el barri i el poble d'origen hi ha només una vaga presència del país on han anat a raure. El seu univers simbòlic es configura a partir d'elements quotidians, a través del seu entorn social més immediat; la visió o el record, sovint idíl·lic, del lloc d'origen i, en darrera instància, el sentiment d'identificació a una comunitat cultural (andalusa, extremenya, murciana, etc.) i a una comunitat nacional (Estat espanyol). El fenomen de l'*alteritat* mostra i, a la vegada, perpetua l'estranyesa davant el fet català. En la mesura que tots els espais d'interacció social es poden vehicular en castellà no es precisa la necessitat objectiva d'aprendre el català. En aquest sentit, es produeix

una potent contraposició entre un *ells* (els catalans) amb un *nosaltres* (els andalusos, extremenys, etc.).

- **Les dimensions simbòlica i afectiva de la llengua.** La relació amb el país d'acollida també és un factor explicatiu que permet entendre l'apropament o distanciament lingüístic. En la mesura que els individus perceben la llengua com a símbol d'un determinat espai que els és aliè, les possibilitats d'aproximació es redueixen. La percepció del català com a quelcom inherent en l'*altre* produeix l'allunyament sistemàtic dels individus. Arribats a aquest punt apareix la centralitat de la cultura d'origen. El reforçament d'aquesta cultura genera l'enfortiment de l'*alteritat*. El barri, la família i les seves pròpies xarxes socials reforcen els referents culturals d'origen i redueixen els punts de trobada amb el '*món dels catalans*'. En cap cas aquesta contraposició s'articula des de la vesant política, més aviat es conforma des de l'àmbit cultural i/o geogràfic. No existeix pugna política perquè es dona per descomptat que es viu a Espanya i això es viu amb total normalitat. El seu context social, a voltes, no és massa distant del que seria en qualsevol altre poble d'Andalusia, Extremadura o Castella.
- **La importància dels marcs contextuais on s'experimenten les trajectòries.** L'espai i el temps de socialització esdevenen elements clau per entendre les diferents proximitats o distàncies envers la llengua. Així doncs, els 'barris' on bona part d'aquestes persones immigrades van anar a viure esdevenen el punt on es produeix aquesta socialització. Uns barris, sorgits de les migracions de la segona meitat del segle XX, caracteritzats per un seguit de mancances urbanístiques, educatives, sanitàries i segregat del teixit urbà o del casc antic. La situació precària d'aquests barris va obligar a reorganitzar als 'immigrants' i a crear xarxes de suport mutu amb l'objectiu de consolidar la seva situació i sobreviure. Aquests barris van esdevenir una mena de 'refugi' on hi havia un ambient de paisans on intuïtivament van reproduir la manera de viure i la cultura d'origen. Es donà una certa homogeneïtat social que va permetre la consolidació

d'una determinada cultura ètnica i de classe social -obrera-. Aquesta concentració poblacional tan homogènia va contribuir a debilitar el contacte entre *'autòctons'* i *'nouvinguts'*. Els contactes entre ambdues comunitats es limitaren a l'àmbit laboral i amb prou feines. Fins i tot, els fills d'aquesta primera immigració viuen completament allunyats del que apuntem com el *'món dels catalans'*.

Ara bé, tal i com apuntàvem més amunt, el temps -el moment- en que es produeix aquesta socialització també és central. L'anàlisi de les trajectòries ens ha permès dilucidar la importància de la posició ocupada, especialment el moment temporal en que aquesta és ocupada, en els territoris laborals i associatius. L'observació d'aquesta posició ens permet posar de manifest la importància que les diferents xarxes relacionals tenen a l'hora de generar unes o altres apropiacions lingüístiques. Les geografies del lleure i del treball esdevenen espais de primer ordre on s'hi articula un potent marc de relacions. En aquest sentit, queda palès que en aquells espais on els nouvinguts van entrar en contacte real i sostingut amb la població catalanoparlant les possibilitats d'una incorporació lingüística reeixida són molt més altes. En la mesura que els nostres entrevistats van poder trencar la lògica de l'aïllament i van interactuar amb els catalanoparlants es van començar a trencar moltes resistències i s'encetà un procés de descoberta mútua. La construcció d'aquests marcs de contacte entre els dos col·lectius permet la redefinició dels marcs culturals d'origen i la incorporació de nous esquemes i cosmovisions fruit de les normativitats sorgides arran de la interrelació. Aquests nous marcs normatius generats pels diferents espais d'interrelació que es creen permetran la incorporació lingüística a aquelles persones que mantenen una actitud proactiva en el marc d'aquestes xarxes relacionals. Per contra, quan es donen unes trajectòries caracteritzades per unes condicions de possibilitat que no han promogut el contacte amb els *'autòctons'* -feines poc qualificades amb companys nouvinguts i inexistència d'espai de lleure més o menys formal i participació en entitats i col·lectius on es potenciés el contacte intercomunitari- i la cultura d'adscripció manté la seva

centralitat i les expectatives vitals no s'han acabat d'acomplir del tot la impermeabilització envers la llengua és més acusada. És en aquest context que la importància del discurs del *pragmatisme de la quotidianitat* en la seva doble vessant. En la mesura que la llengua és percebuda com a no necessària i allunyada del propi marc d'actuació i relacions socials -família, amistats, feina o lleure- desapareix el seu valor instrumental i, per tant, s'obvia qualsevol intent per aprendre-la. Davant unes trajectòries de vida dures i absolutament marcades per l'*ethos* del treball i l'esforç qualsevol cosa que generi inconvenients i no produeixi beneficis directes és bandejada. Malgrat el català es pugui percebre com a quelcom bonic i legítim, en la mesura que no té cap valor d'ús en la seva quotidianitat no cal aprendre'l, no hi ha temps per elements de segon ordre. El que realment importa és poder treballar i tirar endavant amb la vida i la família.

Bibliografia:

- Aracil, Lluís V. (1983). *Dir la realitat*. Barcelona: Edicions Països Catalans.
- Benet, J. (1973), *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco (1a. Part)*. Barcelona: Ed. Blume, 1979.
- Bertaux, D. i Bertaux-Wiame, I. (1993). "La perspectiva de la historia de vida en el estudio de las migraciones interiores" a J.M. Marinas i C. Santamarina (eds.). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate.
- Bourdieu, Pierre (1991). *Langage et pouvoir symbolique*. Paris: Éditions Fayard.
- Candel, Francesc (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Chamberlayne, P. (2002): "Second generation transcultural Lives", a P. Chamberlayne, M. Rustin i E. Wengraf (eds.) *Biography and Social Exclusion in Europe. Experiences and Life Journeys*, Bristol: Policy Press.
- Delgado, Manuel (1998). *Diversitat i Integració*. Barcelona: Empúries.
- Duocastella, Rogelio. *Estudio de sociología religiosa sobre una ciudad industrial española: Mataró*. Caixa Laietana. Mataró, 1955. Pàg. 45
- Esteve Fabregat, Claudi (1978), "Immigració i confirmació ètnica a Barcelona" a D.D.A.A., *Quaderns d'alliberament: La immigració als països catalans*. Barcelona. Edicions la Magrana, 1978.

Fernández, Miguel (2005), "Immigrants per sempre?" a D.D.A.A., *Els altres andalusos. La qüestió nacional de Catalunya*. Barcelona. L'Esfera dels Llibres.

Ferrer i Gironès, F. ; *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona, Barcelona. Edicions 62, 1985.

Gallofré Virgili, Maria Josepa (1991) *L'Edició catalana i la censura franquista : 1939-1951 /; pròleg de Joaquim Molas*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Gonzàlez-Agàpito, Josep i Marquès Sureda, Salomó (1996). *La Repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943) : segons les dades del Ministeri d'Educació Nacional*. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans.

Iglésies i Fort, Josep. *La població del Maresme a la llum dels censos generals*. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1971. Pàg. 171

Marín, Marín (2008), dins de Damián A. González Madrid (coord.). *El franquismo y la transición en España. Desmitificación y reconstrucción de la memoria de una época*. Ed. Catarata, 2008.

Mir Conxita, Agustí Carme i Gelonch Josep, (2001). *Violència i repressió a Catalunya durant el franquisme : balanç historiogràfic i perspectives*. Lleida: Universitat de Lleida.

Mollà, Toni (ed.) (2001), *Ideologia i conflicte lingüístic*. Edicions Bromera.

Ninyoles, Rafael (1971): *Idioma i prejudici*, Palma de Mallorca, Editorial Moll.

Pérez Díaz, Víctor (1971), *Emigración i cambio social. Procesos migratorios y vida rural en Castilla*. Barcelona. Ediciones Ariel.

Pernau, Gabriel (1995). *El somni català. 16 històries d'arrelament*. Barcelona: La Campana.

Pinilla de las Heras, E. (1973). *Immigració i mobilitat social a Catalunya (vol 1 al 4)*. Barcelona. Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona.

Pueyo, Miquel (1996). *Tres escoles per als catalans*. Lleida: Pagès editors.

Solé i Sabaté, Josep M. (1994). *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes, 1939-1975*. Barcelona: Curial.

Torres, J. (coord.) i altres (2005). *Estadística d'usos lingüístics a Catalunya 2003. Llengua i societat a Catalunya en els inicis del segle XXI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Secretaria de Política Lingüística (Sèrie Estudis, 8).